

SUBA János

térképtárvezető

Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Térképtár, Budapest

Directory map collection

Military history Institute and Museum, Map Archive, Budapest

email: subajanos@mail.militaria.hu

Határvaszások III. –

A Magyar Királyság határvédelme 1938–1944

BORDER GUARDS III. –

THE DEFENCE OF THE HUNGARIAN KINGDOM 1938–1944

ABSTRACT

The Hungarian leadership identified the defence of the Eastern border as the protection of the Carpathians which was supposed to be solved with the building of a defensive line, the 'Árpád line'. The concept of the defensive system was that the directions leading through the Carpathians had to be closed (including mountain passes, canyons and river valleys) which were capable of transportation. These valleys and passable routes all over the country were closed well before the border line with fortifications, which were called valley fastening. A fortress century served in each valley fastening. Between the valley fastenings, where motor vehicles could not pass, border guard legions built defensive lines.

The Árpád-line was not ready in the late summer of 1944, in the time of the desertion of Romania. Yet it could held back the monumental attack of the Red Army for a while, until it was rounded from the South by the Soviet troops. This way the further protection became useless and so it lost its significance.

Kulcsszavak: határőrség, Keleti határvédelem, Árpád vonal, völgyzárak, erődcsúcsok

Keywords: border guard, defence of the Eastern border, Árpád line, valley fastening, fortress century

1. Bevezetés – határvédelem

A sikeres katonai tevékenység alapja mindig a tér és a táj kihasználása, történelmi koronként változó módon és méretben. A határok védelme hadtudományi és katonaföldrajzi szempontból nem egyszerűsíthető le a fegyveres küzdelem problémájára, hiszen itt a politikai élet, valamint a társadalom teljes egészét érintő földrajzi kérdésekről van szó.

1.1. Államhatár védelme

Az államhatár katonai védelmének kérdései a hadművészet kérdéseivel függ össze. A katonaföldrajz alaptétele szerint a határ két államot egymástól elválasztó vonalat jelöl, amelynek védhetőségét elsősorban az határozza meg, hogy milyen természetföldrajzi objektum mentén halad, és ez hol fekszik legközelebb az államterület földrajzi pontjai közül a szomszéd államhoz. Egy más megfogalmazás szerint; a határvonal mintegy tükörképe az ország erejének. Ez az államhatár két fontos funkciójára utal, az elválasztásra és az összekötésre, ezek egymáshoz való viszonya leképezi az adott társadalom hadtörténelmét. A „nyitott határszakasz” amely természet-földrajzilag nincs alátámasztva, „nem látható”, az állam szerveződésének gyenge pontját jelöli.

1.2. Határvédelem

A határvédelem feladata, és megszervezése más a teljesen sík vidéken futó, és más a hegyvidéken és megint más a folyók mentén haladó államhatár esetén. Ez a katonai elméletben az erők térbeli elosztását és egyesítését jelenti. Az egyszerű vonalat jelentő határ védelme csak úgy oldható meg, hogy a rendelkezésre álló erőket a védő fél – miután előre nem tudhatja, hogy ellenfele mely ponton támad – egyenletesen osztja meg. Ezzel pedig megfosztja magát erőinek hatékony alkalmazásától. Ezt az általános jelenséget azonban jelentősen módosítja, hogy a hadszíntér földrajzi viszonyai és a terep determinálják a fegyveres erők tevékenységét. Azaz, a vonalak: a vízváltak, a folyók, és egyéb vízfolyások védelme soha nem egyetlen topográfiai vonal statikus védelmét jelenti, (mert erre nem tudnak soha elég erőt felsorakoztatni), hanem aktív és mozgó védelmet jelent. Egyrészt törekednek a támadó fél erejének szétforgácsolására, másrészt a földrajzi térben való manőverezésre, erőkoncentráció létrehozására. Ez nem az államhatáron zajlik le, hanem egy meghatározott földrajzi sávban (mélységben). Ez már átvezet az állam belső területeinek védelméhez.

1.2.1. Határvédelem hegyvidéken

A hegyvidéki államhatár védelme katonai és földrajzi szempontból eleve meghatározott, kedvezőtlen irányban. Katonai szempontból a határvédelem az úgynevezett járható irányokra szorítkoznak, és ezek befogadóképessége szabja meg az abban alkalmazható támadó erők nagyságát. A támadó erők így csak korlátozottan képesek, vagy nem tudják érvényesíteni az erőfölényüket. Mind a védők, mind a támadók az erőiket szétforgácsolják, ha a járható irányokat lezárják, illetve betörnek, mert a támadók több járható irányból fognak betörni. Ez azt is jelenti, hogy a kedvezőtlen terepviszonyok és az erők szétforgácsolása miatt nincs lehetőség arra, hogy egyetlen döntő csapással vereséget mérjenek a betörő ellenségre. Mert ekkor fennáll annak veszélye, hogy a betörő fél, az első nehézségek hatására a járható völgyekbe húzódik vissza, ami lehetlenné teszi erőinek teljes szétverését. A döntő csapást vagy a hegyvidék előterében az ellenséges állam területén, vagy mélyen bent a saját ország területén lehet mérni.

Azaz az ellenséget bizonyos mélységig be kell engedni a saját országunk területére, vagy vele a döntő küzdelmet még a határ előterében kell felvennünk. A katonai tervezés szempontjából, az államhatár előterének megszállása, semleges térségként történő fenntartása, vagyis puffer zóna létrehozása irányába hat. A puffer zóna védelmi hadműveletekre történő felhasználása lehetővé teszi a védelmi tevékenység hátrányainak csökkentését. Az ellenséges kötelekek megsemmisítésének földrajzi feltételeit teremti meg, a hadműveleti előnyök kihasználásával, azaz a hadműveletek áthelyezésével az ütköző területre.

2. Határvédelem elve és gyakorlata

A határőrizetet és határvédelmet különböző szolgálati utasítások szabályozták. A határszolgálat I. fokozata a „Határszolgálat rendes viszonyok között” volt. A rendes viszonyok a normális „béke” állapotokat jelölte. Ez volt az alapszolgálat. A Határszolgálatot a határőrség és a közrendészeti szervek utasításainak megfelelően végezték. Az összeköttetés biztosításra nagy hangsúlyt fektettek. A földi figyelés megszervezésére, magasfigyelők saját hatáskörben (községek közreműködésével stb.) való létesítésére és az éjjeli figyelés előkészítésére nézve a határőr kerületeknek minden lehető el kellett követni, állt az utasításban. A figyelőrendszer már békében a Határvédelem szükségletei szerint telepítették.

A határszolgálat II. fokozata a „Fokozott Határszolgálat” volt. Ez általában megegyezett a rendes viszonyok közötti Határszolgálat, csak

az ellenőrzés intenzitása, mértéke nagyobb volt, amelyet a járőrszolgálat sűrítésével értek el. Fokozott Határszolgálat elrendelése után minden kiképzést beszüntettek és az összes rendelkezésre álló erőt a járőrözésnél „külszolgálatban” alkalmazták. A határőrség esetenkénti megerősítését más alakulatokkal csak a hadtestparancsnokság rendelhette el.

A határszolgálat III. fokozata a „Határzár” volt. A határzár elrendelésének részleteire vonatkozó utasítás megérkezéséig a határon átvezető minden utat azonnal és megbízhatóan lezártak. A biztosító osztagok 5 főből álltak. Határzár esetén a határőrség teljes állománya a járőrözésnél a „külszolgálatban” működött közre. A határőrség tervezett megerősítését a hadtestparancsnokság külön rendelte el. A határzár elrendelése esetén tervbe vett, és előkészített katonai szempontból fontos műtárgyak (utak, vasutak, távíróvezetékek stb.) megrongálására, megsemmisítésére vonatkozó parancsot csak a vezérkar főnöke adhatott ki.

A határszolgálat IV. fokozata a „Határvédelem” volt. A Határvédelem a Határszolgálat legfontosabb és „legéletbevágóbb”, legmagasabb fokozata volt. A mozgósítást (akkori elnevezéssel „felriasztás”) megelőző Határvédelem elrendelésével a hadiállományra való feltöltést azonnal, automatikusan kellett végrehajtani.¹ A mozgósítás elrendelésével a Határvédelem azonnal automatikusan életbe lépett.

Csendőr, rendőr és pénzügyőri szerveknek a határövbe eső részei mozgósítás elrendelésekor annak a határügyi tisztnek a parancsnoksága alá léptek, kinek területén szolgálatot teljesítettek. Azonban figyelemmel kellett lenni a mozgósítás alatti feladataikra.

Abban az esetben, ha a Határvédelem elrendelését Határzár előzte meg, akkor az ott igénybe vett közrendészeti megerősítések a határbiztosító alakulatok feltöltésének befejezésével, egységeikhez vonulnak be. Határvédelem elrendelése után a Határszolgálat különleges rendelkezései, pl.: naplóvezetés stb., érvénybe léptek.

Minden Határvédelmi egység, őrsig bezárólag önállóan, saját körletében elrendelte a felderítést. A közrendvédelmi erőket eredeti feladatuk teljesítése mellett rend fenntartására is alkalmazhatták. Ők csak mozgósítás elrendelésekor kerültek a területileg illetékes határügyi tisztek alárendeltségébe.

Külön intézkedéseket adtak ki a műszaki munkálatokra, a híradásra és a híradó berendezésekre vonatkozóan, illetve az anyagi (logisztikai) intézkedésekre. Kémelhárításra és hírszerzésre is külön intézkedtek. Az idegen hadseregről külön tájékoztatót adtak ki.

A katonai vezetés a határövben lakó megbízhatatlan – ellenséges érzelműnek ismert és valamilyen okból nyilvántartott – polgári egyéneknek a határövből való eltávolítására nagy súlyt helyezett. Számoltak az-

zal, hogy a szomszédos államok hadseregei ezekből az elemekből külön szervezetet akarnak kiépíteni a határövben. Ezért a Határvédelem esetén „ezen egyének azonnali kiemelése és ezekkel szembeni kíméletlen fellépés honvédelmi érdek” – hangsúlyozta az utasítás. Ezen egyének elfogását és a csendőrségnek való átadását külön szabályozták. A csendőrség feladata volt, hogy összegyűjtse és a felállítandó internáló táborokba szállítsa Őket. Az előkészítő munkálatokat (szemrevételezés, kijelölés) az állomásparancsnokságnak kellett elvégeznie. Ugyancsak tervezték az internáltak felügyelet alatti munkába állítását is.

A Határvédelmi tervekben, illetve intézkedésekben foglaltakat a végrehajtásra kijelölt csoportokkal, személyekkel állandóan gyakorolták, alkalmazó megbeszéléseken, gyakorlati foglalkozásokon természetesen anélkül, hogy a legénységi állományukat a gyakorlat konkrét céljáról tájékoztatták volna.

A katonai vezetés a határvédelemre kikülönített, illetve a mozgósított alakulatok oldalainak és hátának biztosítására „községi osztagok” szervezését is tekintetbe vette. Ezek egyszersmind az ellenség rajtaütéseinek kivédésére is felkészültek. A Községi osztagok célja a határbiztosító századok körletében, a határövben, kellő mélységben egy összefüggő, ellenőrző szervezet létesítése volt.

A községi osztagokat a határmenti községekben lévő, a nem hadköteles évfolyamokba tartozó egyénekből – megszervezett, de be nem vonult tűzoltókból, erdő- és mezőőrökből, 15 évesnél idősebb leventékből – kellett létrehozni. Ezen belül tervezték megalakítani a határvédelmi erődítésekbe bevont rögtönzött munkasalakulatokat is. A Községi osztagok feladata kizárólag a megfigyelés, helységbiztosítás figyeléssel, figyelő őrszolgálattal, kémelhárítás, zavarkeltés és pánik megakadályozása, gyűjtogatások, kártevések elhárítása; illetve azok bekövetkezésekor, elhárításukban való közreműködés, összekötő szolgálat ellátása, a műszaki munkákhoz munkaerő biztosítása és a műszaki munkák elvégzése, az anyagi utánszállító szolgálatban való közreműködés volt. Az osztagokat nem látták el katonai fegyverzettel, ruhával, ezért „őket a harcmező közelében alkalmazni nem szabad” – írta elő az utasítás.

A Határvédelem elrendelésekor (amikor a határvédelmet nem előzte meg a mozgósítás) és mozgósítással életbelépő Határvédelem (a mozgósítás elrendelésével automatikusan életbe lép a Határvédelem) esetén a határövbe eső összes községekben a határőr kerületparancsnokság irányítása mellett a határügyi tisztek megalakítják a községi osztagokat a helyi közigazgatási vezetők közreműködésével. A határügyi tisztek a körletükbe eső községek közigazgatási előjáróival az osztagok felállítását megbeszélték, szolgálat útjaik alkalmával azokat esetenként ellen-

őrizték. Az év folyamán a közigazgatási vezetők az osztagokat időnként összeállították. A beszervezett egyénekről a határügyi tiszt és illetékes közigazgatási közeg névjegyzéket vezetett. A névjegyzéket március 10-ig felterjesztették a kerületparancsnoksághoz.

Az osztagoknak a Határvédelem 6. órájától együtt kellett lenniük. Ettől az időponttól kezdve alkalmazásukat és irányításukat tekintve alárendelték a területileg illetékes határbiztosító századparancsnoknak (Határügyi tisztnek). A határügyi tiszteknek gyakorlatilag legalább évente egyszer ellenőrizni kellett az összes községi osztagok működését. Minden egyes községi osztagról, elhelyezésükről, helyi speciális alkalmazásukról, felszerelésükről (a helyben összeszedhető polgári, vadász és zseb-fegyverekkel való ellátásukról) jelentést kellett tenni.

Az elmondottak alapján tervezték és szervezték meg a m. kir. Honvédség határmenti alakulatainak alkalmazását a közbiztonsági szervek bevonásával a határvédelem területén, az alacsony intenzitású fegyveres konfliktustól a háborúvá váló eszkalálódásáig.

A határőrség, a határvaszok, mint a honvédség része, intenzíven részt vett a szomszédos országok katonai potenciáljának felderítésében. Különösen kiemelkedő szerepe volt a Magyarország határai mentén kiépült kisantant államok erődrendszereinek felderítésében.

A portyázó századok feladata volt: béke idején, rendes viszonyok között a határőrizete, a hadiállapotot megelőző külpolitikai feszültség idején a határzár – határbiztosítás – és a figyelés végrehajtása, saját előkészületek leplezése céljából. A hadiállapot bekövetkezésekor a határszakasz védelme, ellenséges betörés megakadályozása, betört ellenség visszavetése vagy elreteszése, túlerejű ellenség ellen halogató harc vívása. Cél az ellenség korai felfejlődésre kényszerítése, késleltetése, erejének és csoportosításának harc árán való felderítése, időnyerés és kedvező harchelyzet teremtése a határvasz zászlóalj harcba vetéséhez.

3. Honvédelmi határsáv

A határsáv fogalmát a magyar jogban a honvédelemről szóló 1939. II. tc. vezette be. A hivatkozott törvény szerint a határsáv alatt a határterületnek a határvonalhoz közel eső, meghatározott mélységű részét értjük, ahol a határrendi, határvédelmi érdekből államigazgatási korlátozásokat rendel el az erre vonatkozó jogszabály.

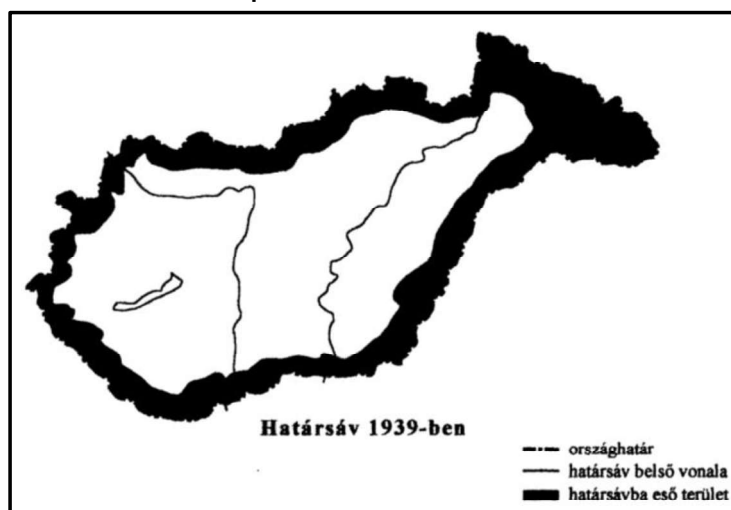
Magyarország határai a trianoni békeszerződés következtében „nyitottak” voltak. Ezért – követve a szomszédos államokat, – állambiztonsági szempontból olyan rendszabályokat kellett bevezetni, amelyek alkalmasnak látszottak arra, hogy területéről a nemkívánatos elemeket tá-

vol tudja tartani. Így került az előkészítés alatt lévő honvédelmi törvénybe az a felhatalmazás, amely a magyar kormány számára lehetővé tette a határ mentén egy bizonyos terület kijelölését, és e területen állam-biztonsági szempontból különleges rendelkezések életbe léptetését. E különleges rendelkezések egyrészt az ingatlanok, másrészt az idegenforgalom (szállók, panziók), és a vendéglátóipar (italmérési jog) engedélyezése tekintetében tartalmaztak korlátozásokat. Az italmérés és a fogadóipar gyakorlásánál ez azt jelentette, hogy a folyamodó esetleg nem kapta meg a működési engedélyt. A korlátozó rendelkezések alapján ingatlant elkobozni, vagy annak tulajdonjogát elvonni még kártérítés ellenében sem lehetett.

A magyar kormány 1939. november 22-én a jelölte ki először a határsávot, az ország akkori teljes határa mentén.

1. térkép. Határsáv 1939-ben

Map 1.: Border-land at 1939

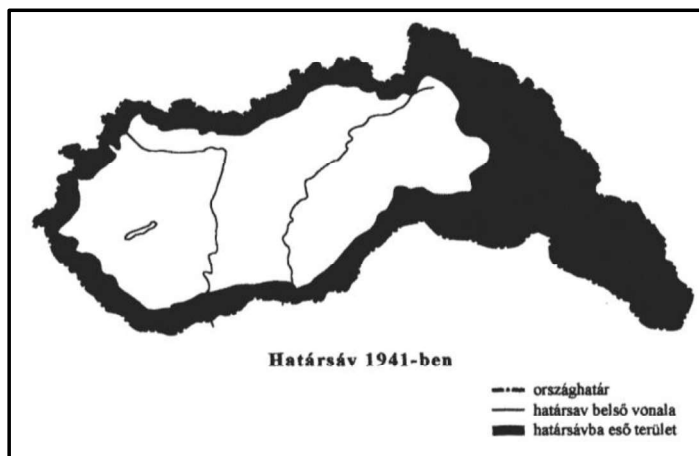

Szerkesztette: Suba János

Erdély visszatérése után a határsáv belső vonalát kelet felé kitolták. Ez az ország összes lakott helyeinek 20%-át jelentette. Végül 1943. július 5-én újra módosult a határsáv területe. A határsáv kiterjedése igen nagy volt, az ország egész területének ($160\,400\text{ km}^2$) majdnem fele, körülbelül $76\,400\text{ km}^2$. A határsáv nagy kiterjedéséből, illetve a határsávban lévő települések nagy számából egyértelműen arra lehet következtetni, hogy a határsáv kijelölésének nem katonai, hanem más politikai okai voltak.

2. térkép. Határsáv 1941-ben

Map 2.: Border-land at 1941

Szerkesztette: Suba János

4. Határvédelem a Keleti határon

4.1. Árpád vonal (1939–1944) telepítésének és működésének elve

A magyar katonai vezetés a háború addigi tapasztalataiból levont következtetések alapján olyan erődvonal kiépítését határozta el, amely nem hasonlított egyetlen addig kiépített rendszerhez sem. Működési elve alapján egyedülálló volt Európában. Minimális erőbefektetéssel, élőerőt kímélve a lehető legnagyobb teljesítményre volt képes.

Az alapelv az volt, hogy a Kárpátokon átvezető irányokat (hágókat, szorosokat, folyóvölgyeket) kell lezárni. A folyó- és patak völgyek és a szorosok voltak alkalmasak a közlekedésre. Az ezer méteres és annál magasabb hegyek a csapatok számára támadásra alkalmatlanok voltak.

Ezen völgyeket, járható irányokat az ország területén (jóval a határvonal előtt) erősítésekkel zárták le, amelyet völgyzárnak neveztek. A völgyzárakban egy erődszázad teljesített szolgálatot. A völgyzárak közötti, gépjárművel járhatatlan terepen határvadász- és határőr csapatok építettek ki hevenyészett védővonalat.

A völgyzárak (megerősített csomópontok) általában 15–25 bunkerből álltak, feladatuk a személyi állomány és a fegyverzet megóvása volt a tüzérségi tűz ellen. Ezért nem rendelkeztek lőrésszel, és szellőzéssel. Csak ritkán és végszükség estén építettek lőrésszel ellátott bunkert a völgyzárak megközelítő és a visszavonulási útvonalai mentén. Kétfajta bunkert építettek, az egyik egy raj, a másik egy félraj befogadására volt alkalmas. Földmivastagságuk 60–100 cm volt, ezt földréteggel álcázták. Vezetési

pontok és segélyhelyek is készültek a föld alá süllyesztett vasbetonbunkerek mintájára.

A bunkerekhez csatlakoztak a futóárkok, amelyek a nyílt tüzelőállásokhoz vezettek. Minden fontosabb fegyvernek több váltóállást is kiépítettek. Ezek a tüzelőállások általában egymás fölött, a hegyoldalban helyezkedtek el, emeletes tűzrendszert képezve, egymást fedezve zárták le tüzéségi tűzzel a kijelölt irányokat.

A védőállások egymással tűzősszeköttetésben álltak, hogy egymást tűztámogatásban tudják részesíteni. A völgyzárban a gépkocsival járható utakat, és a patak völgyeket elaknásították és lebetonozott harcokosiakasztó prizmákkal tették járhatatlanná. Az utakat kettős vasbeton sompókkal látták el, amelyek között kanyarogva lehetett áthaladni.

A völgyzárak védelmét egy-egy erődszázad látta el. Az erődszázad mögött 5–10 km-re építették ki annak a határvadász-zászlóaljnak a védőkörletét, amelyikhez az erődszázad is tartozott. Itt már nem építettek annyi bunkert. Ez nem jelentette az erődrendszer hátsó határát, a határvadász-zászlóalj mögött (az elvek szerint) hegyi- vagy gyalogoscsapatok álltak szükség szerint készenlétben, hogy a betört ellenséget visszaverjék.

A völgyzárak közötti hegygerinceken határportyázó-századok tartották az összeköttetést és látták el a határőrizetet. Háború esetén – az elképzelések szerint – a völgyzárak között gyalogoscsapatok által kiépített és védett tábori erődítések húzódtak volna.

A völgyzárban védekező erődszázadnak az ellenség tüzéségi tüzelőkészítése idején a bunkerben kellett tartózkodnia, a gyalogság támadásakor a nyílt tüzelőállásokból kellett megvívnia a harcot a mögöttük álló határvadász-zászlóalj hegyi-ágyúsütegének támogatásával.

A völgyzárát csak addig kellett védenie, amíg a támadást fölényesen vissza tudta verni. Amikor az ellenség nyomása olyan nagy, hogy az már veszélyezteti a század létét, akkor a rajok ismét – teljes fegyverzettel – saját bunkereikbe vonulnak, és magukra zárják az ajtót vagy visszavonulnak a határvadász-zászlóalj támpontja mögé.

Az ellenség folytatja a támadást a völgyben a határvadász-zászlóalj támpontja felé, amelyik tüzéségének és gyalogságának összefogott tűzével megállítja az előretörést. Ez a feltétele annak, hogy a zászlóalj mögül meginduló csoportosításban lévő hegyi- vagy gyalogos csapattestek ellenlökése visszavegye a völgyzárát. Ekkor az erődszázad ismét felveszi eredeti harcrendjét, és minden kezdődhet előlről, mintha nem történt volna semmi.

Elmondhatjuk, hogy az Árpád-vonal védelme az erőd századok és a határvadász zászlóaljak együttműködésén alapult.

Az Árpád-vonal 1944 késő nyarán, Románia átállásakor még nem volt készen, ám egy ideig így is feltartóztatta a Vörös Hadsereg nagyszabású támadását addig, ameddig délről meg nem kerülték a szovjet csapatok, így további védelme értelmetlenné vált. Jelentőségét csak ekkor veszítette el.

A Keleti-Kárpátokban (északról dél felé haladva) a következő völgyzáró erődök létesültek: Malomrét, Havasköz, Vezérszállás, Alsóverecke, Volóc, Ökörmező, Felsőszinevér, Alsókalocsa, Királymező, Orosz-mokra, Kőrösmező, Rahó, Tiszabogdány, Vasér, Havasmező, Borsa (Priszlop), Óradna, Kisilva, Nagyilva, Marosborgó (Tihuca), Gyergyótölgyes, Borszék, Palotailva (Szalárd), Gyergyóbékás, Gyimesfelsőlok, Kászonújfalu, Sepsibükszád, Úz-völgy, Ojtoz-telep.

4.1.2. Hadműveleti előtér – Árpád vonal előtti felvételi állások

1943-ban határozták el az Árpád-vonal előtti hadműveleti előtér megerősítését. Az ezeréves határokat, azaz a Kárpátok fő hegyvonulatának hágóit, csak néhány irányból lehetett megközelíteni és ez terep alkalmas volt erődítésre. A Hunyadi-állás az Északkeleti-Kárpátok hágóit lezáró erődítések legkülső vonala volt. Nem képezett összefüggő védelmi vonalat. Műszakilag megerősített támpontokból, völgyzárakból, műszaki zárakból és az azokat fedező fa- és földerődök, illetve reteszállások rendszeréből állt.² Feladata a szovjet támadóerők lelassítása, szétbontakozásra kényszerítése, hogy túlerejével ne tudjon menetből azonnal teljes erővel a fő védőövre zúdulni és az állások leküzdése során mind élőerőben, mind haditechnikában minél nagyobb veszteségeket szenvedjen.

A Szent László-állás 1943-ig nem kapott nevet, nem is számított külön vonalnak, a Keleti-Kárpátokban, az ezeréves határok mentén kijelölt felvételi állás volt: az Árpád-vonal előretolt állásrendszereként a Keleti-Beszkidék és a Máramarosi-havasok hágóit, illetve azok megközelítési útjait zárta le a korabeli magyar határon. Létrehozását az Árpád-vonallal egy időben kezdték.

A „Kárpát-védelem”- elgondolásban az ezeréves határok külön szerepet kaptak, a Szent László-állást ezért felvételi állásként jelölték ki, hogy a Hunyadi-állás és az Árpád-vonal között legyen még egy terepszakas, ahol a védők esetleges visszavonuláskor megkapaszkodhatnak. Feladata, hogy az Árpád vonal előtt ismételten szétbontakozásra, lelassításra, támadás megszervezésére készítse az ellenséget. Műszakilag megerősített, körkörösén védhető század-, illetve zászlóalj-támpontokból és reteszállásokból állt. 1944 augusztusában megkönnyítette a magyar 1. hadsereg visszavonulását az Árpád-vonalba, de hosszabb ideig nem tartották.

A magyar hadvezetés a Keleti-Kárpátokban kiépített három védelmi vonalat egy rendszernek tekintette, amit a későbbi események is igazoltak.

4.2. Határvadász zászlóaljok – erőd századokkal

4.2.1. Erőd századok Kárpátalján

Az Árpád vonal erőd századait a határvadász dandárok alárendeltségében szervezték meg, tovább növelve sokszínűségüket. Az erőd század abban különbözött egy gyalogszázadtól, hogy több sorozatlövő fegyverrel, aknavetővel, gránátvetővel rendelkezett, és páncéltörő fegyvereket is kapott. 1942-ben 20 erőd század volt, számuk 1943-ra 27-re (3 század erőd zászlóalj szervezetben került felállításra), 1944-re 39-re növekedett.

A VIII. hadtest területén –Kárpátalján – 1942-ben 9 erőd század volt, 6 zászlóalj kötelékében. 1943-ban 14 erőd század volt, 6 zászlóaljhoz rendelve, amelyek 5 portyázó osztályparancsnokság alá tartoztak, amely irányította a 12 portyázó századot és a 69 őrsöt.

A 3. határvadász zászlóalj felállította a 3/1. erőd századot, amelynek parancsnoksága Körösmezőre települt. A 3/2. erőd század parancsnoksága Felsővisón volt. 1943. október 1-jével, a Szabolcs-hadrend bevezetésével, a zászlóaljat átszervezték és átfegyverezték hegyivadász zászlóaljjá és belőle alakult meg a 13. hegyivadász zászlóalj.

A 10. határvadász zászlóalj erőd százada a 10/1 Királymezőn, a 10/2. erőd század, először Ökörmezőn, majd Torcskán települt, a 10/3. parancsnoksága Vizkőzön volt.

A 25. határvadász zászlóaljnak két erőd százada volt. A 25/1. erőd század parancsnoksága Volócon, a 25/2. erőd század századparancsnoksága Vezérszálláson volt. 1943. október 1-jével a határvadász-zászlóaljat átszervezték és átfegyverezték hegyivadász zászlóaljjá, és mint a 25. hegyivadász-zászlóalj tevékenykedett tovább.

A 26. határvadász zászlóalj két erőd századot állított fel, a 26/1. Nagybereznai és a 26/2. Malomréti erőd századokat.

4.2.2. Erőd századok Erdélyben

1940-től vette kezdetét az Árpád vonal kiépítése Erdélyben melynek keretében megkezdték a Kárpátok átjáróinak háború estén történő lezárásának előkészületeit. Az átjárók lezárására kezdetben 13 erőd századot állítottak fel, amelyeket az adott területet felügyelő határvadász zászlóalj állományából szerveztek meg. Az erőd századokat 1942. október 1-jétől a 9. határvadász-dandárnak rendelték alá és annak a védelmi rendszerébe illesztették be. 1943-ban újabb erőd századokat (összesen 29, és 1 erőd zászlóaljat) állítottak fel.

A 2. határvadász zászlóalj 1941. október 1-én állította fel 2/1. erőd századát Felsővisón, feladata a Visó-völgy lezárása volt. 1942-ben a zászlóalj 2/1.-es erőd századát 2/2.-re számozták át és 2/1. hadrendi számmal új erőd század került felállításra Borsán. Feladata a Borsai hágó védelme volt.

A 21. határvadász zászlóaljnál felállításra került négy erőd század. Az erőd századok az alábbi helyeken álltak fel: A 21/1. erőd század parancsnoksága Gyergyóbékáson, feladata: Békás-szoros lezárása. A 21/2. erőd század parancsnoksága Maroshévízen, feladata: Székpatak körüli területek biztosítása. A 21/3. erőd századparancsnokság Borszéken, feladata: a Borszéki-hágó lezárása; és a 21/4. erőd századparancsnoksága Gyergyótölgyesen, feladata: a Tölgyesi-szoros lezárása. 1943. október 1-jével a Szabolcs-hadrend bevezetésével felállították a zászlóalj 5. és 6. erőd századát. A 21/5. erőd század parancsnokság Gyergyótölgyesen települt, feladata a Balázsnnyaki hágó lezárása volt. A 21/6. erőd század parancsnoksága Palotailván került elhelyezésre, feladatul a maros völgyének lezárását kapta. Az új átszervezéseket követően a zászlóalj új 21/5. és 21/6. erőd századainak parancsnokságát átvette az újonnan felállításra kerülő 62. Határvadász portyázó osztály (parancsnokság Kisilava). A zászlóalj málházott hegyi ágyús ütegét kivonták a zászlóalj alárendeltségéből és az újonnan felállításra kerülő 2. székely hegyitüzérosztály-parancsnokságának rendelték alá. Azonban állomáshelye továbbra is Gyergyótölgyes maradt.

A 24. határvadász zászlóalj felállította a 24/1. erőd századot, amely Ojtoz-telepre települt. Feladata az Ojtozi-szoros lezárása volt. 1943. október 1-jével állt fel a 24/2. hadrendi számmal Kászonújfalun a zászlóalj 2. erőd százada. Feladata az ellenséges erők kijutásának megakadályozása a Kászon völgyéből a Csíki-medencébe. A zászlóalj málházott hegyi ágyús ütegét kivonták a zászlóalj alárendeltségéből és az újonnan felállításra kerülő 1. székely hegyitüzérosztály-parancsnokságának rendelték alá. Állomáshelye továbbra is Kézdivásárhely maradt.

A 32. határvadász zászlóalj két erőd százada 1941-ben került felállításra. A 32/1. erőd század Úzvölgy-telepre települt, feladatul az Úz-völgyének lezárását kapta. A 32/2. erőd század Gyimesfelsőlokra települt, feladata a Tatros-völgyének lezárása. 1943-ban felállításra került a zászlóalj 3. erőd százada, 32/3. hadrendi számmal. Parancsnoksága Gyimesfelsőlokon volt, feladata a Tatros-völgye lezárása. A zászlóalj málházott hegyi ágyús ütegét 1. székely hegyitüzérosztály parancsnokságának rendelték alá. Állomáshelye továbbra is Gyimesfelsőlokon maradt.

1941-ben került felállításra a 33. határvadász-zászlóalj négy erőd százada. Az erőd századok a következő helyeken álltak fel: a 33/1. erőd század parancsnoksága Marosborgón, feladata: Borgói-hágó lezárása. A 33/2. erőd század parancsnoksága Nagyilván, feladata: Ilva-völgye lezárása. A 33/3. erőd század parancsnoksága Óradnán, feladata: Radnai-hágó lezárása. 1943-ban felállításra került a zászlóalj 4. erőd százada. 33/4. hadrendi számmal. Parancsnoksága Tihucára települt, feladata: a Borgói-hágó lezárása. Ekkor a zászlóaljat hegyivadász zászlóaljjá szer-

vezték át. Erődszázadait átvette az újonnan felállított 62. (Kisilvai) portyázó osztály. Így a VIII. hadtest alárendeltségébe kerültek.

1943-ban a jobb vezetés miatt a zászlóaljak portyázó századait és erődszázadait a portyázó osztályparancsnokságok alá rendelték. Így a VIII. hadtest területén a szlovák és német viszonylatban diszlokáló 58. portyázó osztály (két század, 23 őrs) mellé még négy (hadrendi száma 62.–65.) osztályparancsnokságot szerveztek, alárendeltségében 10 portyázó századdal (46 őrssel), és 14 erődszázaddal. Külön szerveztek még egy erődzászlóaljat három századdal 1/1.–1/3.)

1. táblázat. Erődszázadok rendszeresített állománya és fegyverzete 1944-ben
Table 1.: Fighting strength and arms of company

Sorszám	Erődszázad	Létszám			Fegyverzet					
		Tiszt	Legénység	Összesen	Golyószóró	Géppuska	Nehézpuska	Páncéltörő ágyú	Gránátvető	Aknavető
1.	2/10	13	703	716	26	15	3	7	12	10
2.	2/1	11	466	477	19	5	1	4	6	4
3.	2/20	10	310	320	10	4	1	3	2	2
4.	2/20	8	219	228	11	2		1	2	2
5.	3/1	12	503	515	18	6	2	6	6	6
6.	3/10	10	320	330	10	3	1	3	4	4
7.	10/1	9	243	252	10	1		3	2	2
8.	10/10	11	267	278	8	2	1	3	2	2
9.	10/3	13	496	509	18	4	2	7	4	4
10.	10/30	10	452	462	18	4	3	6	8	6
11.	10/2	11	309	320	12	3	1	5	2	2
12.	10/20	9	298	307	12	3	1	6	4	2
13.	11/1	11	418	429	18	3	1	6	2	2
14.	11/10	8	194	202	9		1	2	2	2
15.	11/11	9	241	250	9	1	1	2	4	2
16.	25/1	10	390	400	15	6	1	6	4	2
17.	25/2	12	550	562	21	10	3	5	6	2
18.	25/20	11	311	322	12	3	2	4	2	2
19.	26/1	10	409	419	18	3	2	6	6	4
20.	26/10	9	258	267	12	2	1	3	2	2
21.	59/1	12	483	495	20	8	2	5	2	2
22.	24/1	12	437	449	18	6	2	4	2	2
23.	24/2	11	640	651	19	11	1	5	10	8
24.	32/1	11	359	370	14	6	2	2	2	2
25.	32/2	12	508	520	20	8	4	6	2	2
26.	33/3	10	605	615	25	9	1	7	12	8
27.	21/1	10	301	311	12	3	1	2	2	2
28.	21/2	11	361	372	12	3	1	3	4	4
29.	21/3	11	331	342	12	3	1	3	2	2
30.	21/4	11	340	351	12	3	1	4	2	2
31.	21/5	11	619	630	25		1	5	10	6
32.	21/6	10	550	560	20	8	2	4	10	6
33.	33/1	11	390	401	13	3	1	3	6	4
34.	33/2	11	416	427	16	5	1	4	4	2
35.	33/3	11	386	397	15	5	1	2	4	2
36.	33/4	10	553	543	21	7	1	5	10	6
37.	1/1	8	448	456	11	14	1	2	8	4
38.	1/2	6	361	367	14	6	1	7	6	2
39.	1/3	8	394	402	12	5	2	1	8	6
összesen		404	15 839	16 224	597	193	55	162	188	136

Forrás: Hadtörténelmi Levéltár, Budapest.; szerkesztette: Suba János

4.3. Erődszázadok

Az erődszázadok létszáma állandóan emelkedett, ahogy a völgyzárak kiépítése megtörtént. A völgyzárak legfontosabb kritériuma a szakemberek szerint, hogy körvédőképesnek kell lenniük, ezért ennek a feladatnak megfelelő völgyzáró erődcsoport nagysága terep és feladat szerint változott. A gyakorlat azt mutatta, hogy egy század volt az a legkisebb erő, amely a terepen, körkörös támadásnak kitéve, elszigetelten, ám a védelmi technika összes vívmányának felhasználásával még harcolni tudott. A századot meg kellett erősíteni páncéltörő eszközökkel, géppuskákkal, aknavetővel, gránátvetővel, valamint egyes lövegekkel. Így került az erődszázadok állományába golyószórós, géppuskás, nehézpuskás, páncéltörő ágyús, gránátvető és aknavető rajok, valamint a gépkezelői és akadálytelepítő rajok. Így a magot képező puskás század létszáma gyakran megkétszereződött. A század, zászlóalj megnevezés csak az erődcsoportban alkalmazott erő nagyságát mutatta, ezért nem is szívesen használták az erődszázad megnevezést. Helyette az erődalosztály, erődcsoport volt a hivatalos megnevezés.

A valóságban mindig a terep és a veszélyeztetettség foka döntötte el a védelem erejének nagyságát és összetételét, valamint a rendszer kiterjedését. Általában egy megerősített század támpontja 1 négyzetkilométer volt, egy zászlóalj 4–5 négyzetkilométer területen helyezkedett el. Ez azonban sohasem jelentett merev normát. Ezért nem találunk két egyforma erődszázadot. Az erődszázadok kiképzése is speciális volt, eltért a gyalogságitól és hegyivadászokétól, ezért nem is szabályzatot, hanem iránymutatást adtak ki a kiképzésre. Így elmondható, hogy egy új csapat nem született, az erődalakulatoké.

5. Székely határvédelmi erők – határőrzászlóalj

1942 márciusában Észak-Erdélyben felállították a székely határőrséget. Ezen szervezet a 48–60 éves (III. korcsoportbeli) tartalékosokból álló, milíciarendszerű fegyveres erő volt. Békeidőben csak a keretekkel létező alakulatok voltak; amelyek alosztályait a székely városok, falvak állították volna fel. Az elképzelés szerint a zászlóaljak felállítása a nagyobb városok és járások feladata lesz, a nagyobb települések, falvak pedig a századokat és a szakaszokat szervezik meg. A fegyverzetet és lőszert, az egyenruhát a határőr otthon tárolja. A határőrök harcképességét meghatározott idejű fegyvergyakorlattal kívánták tökéletesíteni. A békeidőben mindössze 9 főből álló határőr-zászlóalj létszáma feltöltés után elérte majdnem az ezer főt. A zászlóaljak szervezésében és kikép-

zésében szinte a teljes székelyföldi katonai-, kiegészítő- és leventeparancsnokság részt vállalt. A legfiatalabb korosztályokat is beosztották, tehát apa fiával együtt vett részt szülőföldje védelmében.

Ez az erő 20 székely határőr zászlóaljból állott: A zászlóaljak székhelye a következő volt: 1–2. Gyergyószentmiklós, 3. Ditró, 4. Csíkszépvíz, 5. Csíkszentdomokos, 6. Csíkszereda, 8. Kézdivásárhely, 10. Kovászna, 11–12. Sepsiszentgyörgy, 13. Barót, 14. Székelyudvarhely, 15. Oklánd, 17. Székelykeresztúr, 18. Parajd, 19. Marosvásárhely, 20. Erdőszenygyörgy, 21. Ákosfalva, 22. Mezőmadaras, 27. Nyárádszereda. Ezen fegyveres erő feladata, egy esetleges román támadás esetén – a segítség beérkezéséig – a határvadász alakulatok harcának támogatása volt.

A Székely határőrség irányítását az 1942. november 15-én alakult Székely Határvédelmi Parancsnokság látta el. A parancsnokságnak Csíkszereda volt kijelölve állomáshelyül, azonban ideiglenesen Marosvásárhelyen települt. A határvadász zászlóaljakon kívül a Határvédelmi Erők parancsnokságának a 9. határvadász-dandár és a 69. határvadász-ezred is alárendeltségébe lépett. A jobb vezetés érdekében a Székely Határvédelmi Erők keretén belül határvadászcsoporthatárvadászparancsnokságokat hoztak létre: a 65.-et Gyergyószentmiklóson, a 70.-et Csíkszeredán, a 67.-et Sepsiszentgyörgyön, a 68.-at Székelyudvarhelyen, a 69.-et pedig Marosvásárhelyen.

A 9. Csíkszeredai határvadász dandár parancsnoksága alá 3 határvadászcsoporthatárvadászparancsnokság tartozott. A 65. határvadász csoportparancsnokság Gyergyószentmiklóstra települt. Alárendeltségében a 21. (Gyergyótölgyesi) határvadász zászlóalj és az 1. és a 2. Gyergyószentmiklósi, és 3. Ditrói székely határőr zászlóalj tartozott.

A 70. Csíkszeredai határvadász csoportnak a 32. (Gyimesfelsőlóki) határvadász zászlóalj és a 4. Csíkszépvíz, 5. Csíkszentdomokos, 6. Csíkszereda székely határőr zászlóaljak voltak alárendelve.

A 67. Sepsiszentgyörgyi határvadászcsoporthatárvadászparancsnokság alá volt rendelve a 24. (Kézdivásárhelyi) és a 26. (Nagybereznai) határvadász zászlóalj. (A 26. Nagybereznai határvadász zászlóaljat útba indították Sepsiszentgyörgyre megerősítésül.) A két határvadász zászlóaljat a 8. Kézdivásárhelyi, 10. Kovásznai, 11.-12. Sepsiszentgyörgyi és a 13. Baróti székely határőrzászlóaljak támogatták.

A 9. határvadász dandár alárendeltségébe tartozott az 59. (Tusnádfürdői) portyázó osztály két századdal és 7 őrssel. A határvadász-zászlóaljak ütegeiből felállították az 1. székely hegyi tüzérosztályt Csíkszeredán. Valamint még a 12. erődalosztályt (az erődcsázadokat átszervezték és átnevezték).

A 69. Marosvásárhelyi határvadász ezred megszűnt, leadott állományából két határvadász csoportparancsnokságot hoztak létre. A 68. Székely-

kelyudvarhelyi székely határvadász csoport alárendeltségébe a 34. (Székelyudvarhelyi) határvadász zászlóalj és a 14. Székelyudvarhelyi, 15. Oklándi, 17. Székelykeresztúri, 18. Parajdi székely határőrzászlóaljak tartoztak.

A 69. Marosvásárhelyi székely határvadász csoport alárendeltségébe a 22. (Marosvásárhelyi), és a 23. (Besztercei) határvadász zászlóaljak, és a 19. Marosvásárhelyi, 20. Erdőszentgyörgyi, 21. Ákosfalvai, 22. Mezőmadarasi, 27. Nyárádszeredai székely határőrzászlóaljak tartoztak.

A Székely határvédelmi erők parancsnoksága alá tartozott a 2. székely tüzérosztály 4-4 üteggel (állomáshely: Gyergyótölgyes, Dés, Marosvásárhely, Székelyudvarhely), a X. székely légvédelmi osztály (2 üteggel Ditrón), a 2. székely huszárszászad (ideiglenesen Szilágysomlyón nyert elhelyezést), a X. székely utászsászlóalj (Sepsiszentgyörgy), a X. székely híradó zászlóalj és a vonat (Csíkszeredán). A X. szám a Határvédelmi Erők parancsnoksága átszervezésével tervbe vett új hadtest számát jelentette, ami a hadiesemények miatt nem valósult meg.

1943. októberében 8 gyalog és 2 tüzér kiképző tábor létesült, ahol kb. 8000 székely határtör kapott rövid kiképzést. A Székely határőrségnek 1943. októberétől két, 18–19 éves behívottakból álló újoncévfolyama is volt. Az 1944–1945-re tervezett Szabolcs-hadrend azzal számolt, hogy ez az erő az 1943–1944-től kiképzendő fiatal évfolyamokkal megerősödve, a közvetlen határvédelemre kielégítően alkalmas lesz, s az így felszabaduló határvadász zászlóaljakkal a kétezredes 27. székely könnyű hadosztályt háromezredes gyaloghadosztállyá alakíthatják át. Az erdélyi határvédelmet 1944. okt. 1-től a 26 zászlóaljnyira bővített Székely határvédelem látta volna el. 1944. aug. 24-én az erdélyi szorosok védelmére a Székely Határvédelmi Erők keretében mozgósították a székely zászlóaljakat, amelyek a határvadász alakulatokkal részt vettek az Erdélyi hadműveletekben.

JEGYZETEK/NOTES

1. A mozgósítás korabeli – rejtési célból történő – megnevezése „felriasztás” volt. A mozgósításnak két fajtája van: Az általános mozgósítás a hadihadrendnek teljes hadiállományra való megalakulását jelentette. A részleges mozgósításkor a haderőnek csak bizonyos seregtestei vagy fegyvernemei egészülnek ki hadiállományra. A hadrendnek fokozatai voltak: békehadrend – békeállománnyal, békehadrend – hadiállománnyal, hadihadrend – békeállománnyal és hadihadrend – hadiállománnyal. (S. J.)
2. A Keleti-Beszkidékhez és a Máramarosi-havasokhoz vezető utakat zárta le a völgyek bejáratánál. Déli végpontja a Csorna Hora előterében lévő Zabie, Mikulicsin és Jaremcsa helységek térsége volt, fontosabb támpontjait a Ja-

vornik és a Gorgan előterében, a Tatár-hágó felé vezető úton Gyeljatyinnál, a Toronyai-hágó előtt Zielonánál és a Vereckei-hágóhoz felvezető úton, Sztrijnél építették ki. A Hunyadi-állás északi végpontja a Magura lábainál, az Uzsoki-szoros felé vezető völgyben, Turka volt. (S. J.)

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Csima J: (szerk.): Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938–1945) Bp. 1961.
- Csüllög G. (2010): A Kárpát-medencei államtér problémái Trianon után. In: Közép-Európai Közlemények III. évfolyam 4. szám (No. 11.) 2010. 56–61. p.
- Csüllög G. (2012): A Közép-Európai Duna-Völgy történeti földrajzi jellemzői. In: Közép-Európai Közlemények V. évfolyam 3–4. szám (No. 18–19.) 2012. 37–146. p.
- Gulyás László (2018): A Horthy-korszak külpolitikája 5. kötet: A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Mihályi Balázs: Az Árpád-vonal története 1939–1944. – Budapest, Kárpátia Stúdió, 2014.
- Nagy Miklós M. (2006): Kis magyar hadelmélet. Zrínyi, Budapest, 2006. 224. p.
- Suba J. (2005a): A honvédelmi határsáv Magyarországon 1939–1945 között In: Rendvédelem-történeti füzetek XI. évf./14. sz. Budapest 2005. 133–139. p.
- Suba J. (2005b): Megerősített vonalak Magyarország területén In: „... És Újfént hadiüdők! (avagy a „boldog békeidők” nem térnek vissza) 1939–1945. (Szerk.: Ravasz István) Petit Real Könyvkiadó. Budapest 2005. 288–292. p.
- Suba J. (2007): Határvadászok az ezeréves határokon. A magyar–román határvonal Kárpátokban lévő szakaszának felülvizsgálatában 1941-ben. In: Rendvédelem-történeti füzetek XII évf./15. sz. 2007. Budapest. 2007. 205–211. p.
- Suba J. (2008a): Erősítések a második világháború idején In: Hazánk dicsőségére 160 éves a Magyar Honvédség Budapest 2008. (Főszerk.): Holló József, 271–281. p.
- Suba J (2008b): Gyepűtől a honvédelmi határsávig In: „A nagy terek politikai földrajza” V. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. Pécs. 2006. november. (szerk: Reményi Péter– Szebényi Veronika) 405–417. p. PTE TTK FI. Pécs 2008.
- Suba J. (2009a): Honvédelmi Határszolgálat In: Rendvédelem-történeti füzetek XIII. évf./16. sz. 2007. Budapest. 2009. 128–139. p.
- Suba J. (2009b): A magyar határőrizeti struktúra változásai és a déli határszakasz In: Balkán füzetek különszám II. (szerk.: M. Császár Zsuzsa) 222–232. p. Pécs TTK FI KMBTK 2009.
- Suba J. (2014): A magyar–lengyel határ és határforgalom 1939-ben In: Tiszteletkötet Dr. Frisnyák Sándor geográfus professzor 80. születésnapjára. (szerk.): Dr. Gál András–Dr. Kókai Sándor 211–222. p. Nyíregyháza–Szencs. 2014.

- Suba J. (2015a): A határvédelem megszervezése a visszatért Erdélyben 1940–1944. In: Közép-Európai Közlemények No. 29. VIII. évf./2. 2015/2. szám 135–149. p.
- Suba J. (2015b): Határőrök Zemplénben 1920–1944 In: Tiszteletkötet Dr. Gál András geográfus 60. születésnapjára (szerk.:) Dr. Kókai Sándor–Dr. Boros László. 513–530. p. (Nyíregyháza–Szerencs, 2015)
- Suba J. (2015c): A határvédelem megszervezése a visszatért Erdélyben 1940–1944. In: Közép-Európai Közlemények No. 29. VIII. évf./2. 2015/2. szám 135–149. p.
- Suba J. (2016): Magyar Királyi Honvédség Kárpátalján In: Közép-Európai Közlemények No. 34. (IX. évf. 2016/3. szám) 102–117. p.
- Suba J. (2017): Határvadászok I. – A M. Kir. Honvédség határszolgálat 1938–39 In: Közép-Európai Közlemények No. 39. (X. évf. 2017/4. szám 102–119. p.
- Szabó József János: Az Árpád-vonal. A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944, Budapest, Timp Kft. Kiadó, 2002.
- Szabó József János: Kárpáterődítés 1940–1944. Magyar katonai erődítések Kárpátalján és Székelyföldön. Az Árpád-vonaltól az Árpád-állásig, Budapest, Pillangó Kiadó, 2015.

Levéltári források

Honvédelmi Minisztérium (HM) Szervezési rendeletek – Hadtörténeti Levéltár (HL.)

- HM.60.000/el.n.1/a. 1938.sz. A m. kir. Honvédség békehadrendje (1938)
- HM.39.000/el.n.1/a. 1939.sz. A m. kir. Honvédség békehadrendje (1939)
- HM.40.000/el.n.1/a. 1940.sz. A m. kir. Honvédség békehadrendje (1940)
- HM.40.400/el.n.1/a. 1940.sz. Csapatáthelyezések és új felállítások az 1940/41. évben
- HM.40.400/el.n.1/a. 1940.sz. A m. kir. Honvédség csapatainak elhelyezése (1940)
- HM.40.400/el.n.1/a. 1940.sz. A m. kir. Honvédség békehadrendje (1940)
- HM.41.00/el.n.1/a. 1941.sz. A m. kir. Honvédség csapatainak elhelyezése (1941)
- HM.42.000/el.n.1/a. 1942.sz. A m. kir. Honvédség csapatainak területi elhelyezése (1942)
- HM.43 000/el.n.1/a. 1943.sz. A m. kir. Honvédség csapatainak elhelyezése (1943)
- HM.43 000/el.n.1/a. 1943.sz. m. kir. Honvédség békehadrendje (1943)
- HM.43 100/el.n.1/a. 1943.sz. A m. kir. Honvédség békehadrendje (1943)
- HM.44 100/el.n.1/a. 1944.sz. A m. kir. Honvédség békehadrendje (1944)